

גילויי גילנות בקהילה ההומו-לסבית בישראל

ארנה מרי-אש¹ וישראל (איסי) דורון²

¹ גרונטולוגית, מרכזת תכנון יישובי – פרויקט לאומי "חיים בגיל", תוכנית אב לאזרחים ותיקים
² החוג לגרונטולוגיה, אוניברסיטת חיפה

מאמר זה מציג מחקר העוסק במשמעות ההזדקנות עבור האוכלוסייה ההומו-לסבית המזדקנת בישראל ובגילנות שאוכלוסייה זו חווה. ההומוסקסואלים והלסביות הם פלח ייחודי בתוך האוכלוסייה המזדקנת, ששיעורו כ-10%, ובישראל זכה עד כה פלח זה לנראות ולמחקר מצומצמים יחסית למדינות בצפון אמריקה או אירופה. חסרונו של מחקר בנושאים אלה בולט במיוחד בחברה הישראלית ועל רקע המחקר המתפתח בנושאי זיקנה. מטרת המאמר והמחקר המוצג בו היא ללמוד להכיר את עולמם של לסביות והומוסקסואלים זקנים בישראל, לשמוע מפייהם על חוויותיהם, ניסיון חייהם, הפרשנות שלהם ותפישתם את המציאות ואת החברה. המחקר המוצג מנסה לזהות ולאפיין את מרכיבי החוויה ההומו-סקסואלית והלסבית בגיל זיקנה, לעמוד על משמעות ההזדקנות ומקומה בעולמם ולבחון האם חל שינוי במשמעות ובהבנת ההומוסקסואליות והלסביות עם ההזדקנות.

המחקר נערך בשיטת מחקר איכותנית, על מדגם של 13 זקנים וזקנות בני 60 ומעלה המזהים את עצמם הומוסקסואלים ולסביות. כל המרוויינים עברו ראיונות עומק חצי מובנים, שלאחר מכן תומללו ונותחו בנפרד וביחד כדי ליצור אינטגרציה פרשנית.

ממצאי המחקר חשפו כי הזדקנותם של הומוסקסואלים ולסביות טומנת בחובה מתח וניגודיות בין שני קטבים: מחד גיסא דיכוי, ומאידך גיסא שחרור. בקוטב הדיכוי נחשפו שלושה היבטים עיקריים: דיכוי הכרוך בזיקנה (גילנות); דיכוי הכרוך בהומוסקסואליות (הומופוביה); ולבסוף דיכוי פנים-קהילתי כלפי הומוסקסואלים ולסביות זקנים על ידי חברי הקהילה. בקוטב השחרור נחשפו שני היבטים עיקריים: הראשון כרוך בשחרור שמאפשרת הזיקנה בכל הנוגע לביטוי הנטייה המינית; השני כרוך בשחרור שמאפשרת ההומוסקסואליות בזיקנה מדפוסים של בדידות ודיכאון המתקיימים אצל אלה שלא צברו את "ניסיון החיים" ההומוסקסואלי בגיל צעיר יותר.

מבוא

גרונטולוגיה, כתחום ידע או אפילו כדיסציפלינה, התמקדה שנים רבות בהתבוננות וחקר של הזיקנה דרך "עיניים" שהיו בדרך כלל לבנות, הטרנסקסואליות וזכריות. גם כאשר נעשה ניסיון להציג את הנושא דרך "עיניים" אחרות, לא היתה בו זווית מבטם של מי שאינם הטרנסקסואלים (Papalia, Sterns, Feldman, & Camp, 2006; Atchley, 2000). רק בראשית

שנות התשעים של המאה העשרים החלה הגרונטולוגיה להיפתח ולגלות עניין במשמעות הזיקנה עבור קבוצות אחרות כגון הומוסקסואלים, לסביות, בייסקסואליים או טרנסג'נדרים. בעקבות התפתחות המודעות והמחקר בתחום הסוציולוגיה ולימודי נשים ומגדר, ניסה גם תחום הגרונטולוגיה להרחיב את נקודת המבט שלו אודות הזדקנות המין האנושי אל מעבר למודלים החברתיים והמשפחתיים המסורתיים, ותוך אימוץ השקפות המפגינות מודעות גבוהה יותר להקשרים התרבותיים ולמשקל הרב שיש לשייך האתני, המגדרי והמעמדי בחוויית ההזדקנות האישית (Cruz, 2003).

עבודת המחקר שתוצג במאמר זה עוסקת במשמעות ההזדקנות עבור האוכלוסייה ההומו-לסבית המזדקנת בישראל. זהו פלח ייחודי בתוך האוכלוסייה הישראלית המזדקנת המהווה כ-10% ממנה. בניגוד לצפון אמריקה או אירופה, בתחום הגרונטולוגיה בישראל זכתה אוכלוסייה זו לנראות ולמחקר נמוכים יחסית. מיעוט המחקר בנושאים אלה בולט במיוחד בחברה הישראלית ועל רקע המחקר המתפתח בנושאי זיקנה באופן כללי. לפיכך מטרת המחקר הנוכחי היא ללמוד ולהכיר את עולמם של לסביות והומוסקסואלים זקנים בישראל, לשמוע מפייהם על חוויותיהם, ניסיון חייהם, הפרשנות שלהם ותפיסתם את המציאות ואת החברה, להבין מהם מרכיבי החוויה ההומוסקסואלית והלסבית בגיל זיקנה, מהי משמעות ההזדקנות ומה מקומה של תופעת ההזדקנות בעולמם ולבחון אם חל שינוי במשמעות ובהבנת ההומוסקסואליות והלסביות עם ההזדקנות.

סקירת ספרות

הומוסקסואליות בישראל

לסבית או הומוסקסואל הם אשה או גבר בעלי נטייה/העדפה מינית לבני מינם, לעומת הטרוסקסואלים שהם בעלי נטייה/העדפה מינית לבני/בנות המין השני. נטייה/העדפה מינית היא מונח המציין את המין/המגדר של אובייקט המשיכה המינית והרגשית העיקרית של האדם – האובייקט הארוטי והרומנטי (Hammersmith, 1987). להבדיל מהמצב בצפון אמריקה, עד שנות השמונים של המאה העשרים אין כמעט תיעוד שיטתי כתוב על התפתחות הקהילה ההומו-לסבית בישראל. יתרה מכך, המושגים "הומוסקסואליות" ו"לסביות" כמעט לא היו ידועים בישראל עד שנות השישים של המאה העשרים. כמעט כל חברי הקהילה ידעו על המשיכה המינית שלהם כלפי בני מינם, אך לא כולם ידעו לקרוא לתופעה בשם. בשיחות חולין אמרו, "הוא כזה", "הוא ככה" או "הוא בסדר", "הוא מהחברה" (גרס וזיו, 2003).

השינוי במצבם של ההומוסקסואלים והלסביות החל בשנות השישים, כאשר נוצרו לראשונה התארגנויות קהילתיות בתל אביב, שצוינו גם בפתחת מועדון הומו-לסבי בדירה פרטית. במקביל החלה באותה תקופה הופעת תרבות הומו-לסבית בפרוזה ובעיתונות (שם). נקודת הציון החשובה הבאה חלה בשנת 1975, עת הוקמה האגודה לשמירת זכויות הפרט כארגון ארצי למען הומוסקסואלים ולסביות. בתוכה התארגן חוג נשים כפעילות ייחודית לנשים. בשנת 1979 צוין לראשונה בישראל (עשר שנים לאחר אירועי סטונול) יום הגאווה

בכיכר מלכי ישראל דאז, בתל אביב. לאחר מכן, בסוף שנות השמונים, הוקמו לראשונה קבוצות לסביות פמיניסטיות (קל"ף) בתל אביב ובחיפה, שקיימו פעילות שוטפת, ימי עיון וסמינרים. בהמשך ובעקבות גל ההיסטריה הציבורית שנלווה לחשיפת מחלת האיידס והתפשטותה, הוקם בישראל הוועד למלחמה באיידס. באותה תקופה גם נוסדו העיתון להומוסקסואלים *כדיש גלי*, ששינה את שמו ל*נתיב נוסף* ובהמשך ל*מגעים* (אמיר, 2002), וקל"ף *חזק*, ביטאון הקהילה הלסבית פמיניסטית. נפתחו ושגשגו ברים ומועדוני לילה, ויוצרים בתחום התרבות הגאה פרסמו ספרים (יותם ראובני ואילן שינפלד), בימו סרטים (עמוס גוטמן) וכתבו מחזות (תמיר גרינברג).

מאז סוף שנות השמונים וראשית שנות התשעים של המאה העשרים, התרחשו אירועים חשובים רבים בעיקר בזירה המשפטית-ציבורית אשר השפיעו על מעמדה של הקהילה ההומו־לסבית בישראל. בשנת 1988 אישרה הכנסת בקריאה שלישית את ההצעה לתיקון חוק העונשין, שכללה מחיקה של הסעיף האוסר על משכב "שלא כדרך הטבע". בשנת 1992 הוסיפה הכנסת לחוק שוויון הזדמנויות בעבודה איסור על אפליה בגלל נטייה מינית, הישג שסלל את הדרך לפסיקת בג"צ דנילוביץ' (1994). התקדים שיצר פסק דין זה, האוסר על אפליה בעבודה על רקע נטייה מינית, מחייב מעסיקים להעניק לעובדים שיש להם בני זוג מאותו המין, את ההטבות והזכויות שהם מעניקים לעובדים עבור בני זוג מהמין השני. ב-1993 נערך לראשונה בכנסת כנס שעסק בזכויות ההומוסקסואלים והלסביות, ביוזמת חברת הכנסת יעל דיין. ביוני באותה שנה התקיים בתל אביב, בתמיכת העירייה ובליווי סיקור תקשורתי, אירוע חוצות לציון יום הגאווה. ההישגים המשפטיים, הפוליטיים, התרבותיים והארגוניים, לצד הופעתן של תוכניות טלוויזיה ורדיו המוקדשות לנושא, טורים בעיתונות וסיקור תקשורתי נרחב באמצע שנות התשעים, סימנו את יציאתו של הנושא ההומו־לסבי מהארון ואת כניסתו אל מרכז הזירה הציבורית. הישגים אלה ממשיכים להתממש גם בימים אלה ממש. כך לדוגמה, לאחרונה חייבה חוות דעת של היועץ המשפטי לממשלה תשלום גמלת שאירים לבני זוג מאותו המין, וכן ניתן פסק דין תקדימי (פס"ד ירוס-חקה, 2005) על ידי בית המשפט העליון, שבו הותר לזוג לסביות לאמץ כל אחת את ילדי בת זוגה, מכוח חוק אימוץ ילדים.

למרות ההתפתחויות המרשימות הללו, הדעה הרווחת היא כי המודעות הציבורית להומוסקסואליות עדיין לוקה בחסר, ורוב הישראלים מחזיקים באופן מסורתי בדעות שליליות כלפי התופעה. מציאות זו נובעת גם מהעובדה שהיהדות מגנה את ההומוסקסואליות וגם מהיות החברה הישראלית שמרנית יחסית למדינות מערביות אחרות (Gal, 1994). לפיכך עדיין קיים בישראל פער ניכר בין ההיבטים הפורמליים והחוקיים לבין ההיבטים החברתיים והמקצועיים של העמדות כלפי הומוסקסואליות, שברמה האישית והחברתית נשארו בעיקרן הומופוביות (Ben-Ari, 2001).

הזדקנות והומוסקסואליות

לפי האומדן הקלאסי המקובל מהווים כלל הלסביות והומוסקסואלים כ-10% מכלל האוכלוסייה (Kinsey, Pomeroy, & Martin, 1948, 1953; Kimmel, 1978; Berger, 1982).

מחקרים כמותיים עדכניים יותר מציינים שיעורים שונים הנעים מ-4% ועד 20% (Davis & Neal, 1996). לפי אומדן משוער בארצות הברית (Cahill, South, & Spade, 2000) הוערך מספר הלסביות וההומוסקסואלים הזקנים בין מיליון לשלושה מיליונים. למרות השיעור הלא מבוטל של קבוצה אזרחית זו, ובאופן יחסי למה שידוע ונחקר אודות קבוצות מיעוט אחרות של זקנים וזקנות בחברה, הידע על קבוצה זו הוא מועט מאוד. חוסר הידע נובע בחלקו הגדול מהקושי הטמון בדרך כלל בחקירת ההומוסקסואלים ולסביות ובחלקו מחוסר בתמיכה מוסדית למחקר על אוכלוסייה זו.

כאמור, מאז שנות התשעים של המאה העשרים, יש עלייה במחקרים ובספרות הגרונטולוגית המתייחסים להומוסקסואלים וללסביות. הספרות המחקרית שהתפתחה בתחום ההומוסקסואליות והזיקנה התאפיינה במעין מתח בין שתי תפיסות או עמדות. הגישה הראשונה התמקדה בהצגת היבטים שליליים בהזדקנות של ההומוסקסואלים והציגה או חיזקה סטריאוטיפים שליליים שלפיהם ההומוסקסואלים זקנים הם בודדים, עזובים ומסכנים. ברגר (Berger, 1996), שבמחקריו הפריך בסופו של דבר את הסטריאוטיפ הנוכח לעיל, תיאר את קיומן של אמונות רווחות, אשר לפיהן ההומוסקסואל זקן מאופיין כך:

הוא הופך נשי יותר ויותר... הוא מרוחק מחבריו ומשפחתו... הוא חי לבדו, לא מבחירה, אלא מאילון. היות שכבר אינו מושך מינית בעיני ההומוסקסואלים אחרים, הוא נאלץ לתור אחר ילדים ולרדוף אחר קשרים מיניים מזדמנים במקומות ציבוריים כגון חדרי שירותים וגנים ציבוריים. הוא אומלל ביותר. (שם, עמ' 25)

גם בלי לאמץ בהכרח את ה"סטריאוטיפ הטרגי" של ההומוסקסואל המזדקן, הספרות המחקרית הדגישה פעמים רבות את מה שכונה בשם "אפליה כפולה" שממנה סובלים זקנים הומוסקסואלים ולסביות: אפליה מעצם היותם זקנים, ובנוסף אפליה בשל היותם הומוסקסואלים ולסביות. אפליה כפולה זו גורמת להם "להסתתר" פעמיים (Blando, 2001; Woolf, 1998a). בשל מציאות קשה זו, אף שהם חולקים בעיות וסוגיות המשותפות גם לזקנים הטרוסקסואלים, לעיתים קרובות יחוו ההומוסקסואלים והלסביות המזדקנים מחסומים וסייגים ייחודיים להם, בנוסף לבעיות שמהן סובלים כלל הזקנים (Page, 1998; Cahill & South, 2002). יתרה מכך, הספרות מדגישה כי הומופוביה היא האויב הגרוע ביותר של ההומוסקסואלים הזקנים (McDougall, 1993), ומכאן שמי שהפנים כל חייו את הדחייה של ההומוסקסואליות ופיתח שנאה עצמית, עלול להגיע לגיל זיקנה עם תחושות קשות והרסניות של דיכוי.

כנגד הספרות המחקרית המדגישה את ה"אפליה הכפולה" ואת החולשה והדיכוי הכפול הכרוכים בהזדקנות ההומוסקסואלית, התפתחה בעשור האחרון ספרות מחקרית שחושפת את הצד השני של המטבע (Berger, 1996). ספרות זו העלתה טענת נגד, שלפיה למרות הדעה הקדומה הרווחת, המצפה מהומוסקסואלים ולסביות זקנים להיות גלמודים ומבודדים, מכיוון שנאלצו להסתיר את נטיותיהם המיניות ולהיות ללא קשרים אנושיים משמעותיים, הם פיתחו כישורי התמודדות טובים, דווקא מפני שנאלצו כל חייהם להתמודד עם דיכוי ועם המסע הארוך אל קבלה עצמית (Blando, 2001; Dorfman et al., 1995; Friend, 1990).

כמו כן, חוקרים הצביעו על כך שלעיתים דווקא להומוסקסואלים וללסביות יש רשת חברתית (לא קשרי משפחה) חזקה יותר מאשר להטרוסקסואלים, או לכל הפחות הם אינם שונים מאוכלוסיית ההטרוסקסואלים ומצבם אינו טוב פחות (Cruz, 2003). מחקרים אלה הפריכו את התדמית הנפוצה של הומוסקסואל או לסבית מזדקנים הנמצאים בדיכאון, מבודדים, נואשים וחסרי יחסי מין, והראו שהיא איננה נכונה אמפירית.

למרות הגידול במחקר ובכתיבה אודות קבוצת ההומוסקסואלים והלסביות הזקנים, בסך הכול היקף הספרות המחקרית בנושא הוא עדיין מצומצם יחסית, וגם הספרות הקיימת סובלת מבעיות ונתקלת בביקורת. ככלל קיים ידע מועט על לסביות והומוסקסואלים זקנים יחסית למה שידוע על קבוצות אחרות של זקנים וזקנות בחברה. חוסר הידע נובע בחלקו הגדול מהקושי הטמון בדרך כלל בחקירת הומוסקסואלים ולסביות. קושי זה נשען בין השאר על בעייתיות בהגדרה והבדלים בהגדרה עצמית כהומוסקסואל או לסבית בתוך קבוצת זקנים ייחודית זו. בנוסף קיים הקושי לאתר מדגם מייצג של אוכלוסיית ההומוסקסואלים, מאחר שאחד האפיונים של אוכלוסייה זו הוא חוסר הנראות שלה (Langley, 1997). קושי זה מתבטא גם במחקרים שנעשו לגבי יחסם של שירותי הבריאות והשירותים הסוציאליים (Cook-Daniels, 2004; Hughes, 2003; McFarland & Sanders, 2003; Stanford & Usita, 2002; Cahill & South, 2002; Edwards, 2001; Blando, 2001; Grossman, D Augelli, & Hershberger, 2000; Ben-Ari, 2001; Langley, 2001). לבסוף, רוב המחקרים נעשו על הומוסקסואלים (בעיקר) ולסביות לבנים, בעלי השכלה פורמלית מהמעמד הבינוני, בעוד שתת־קבוצות חלשות באוכלוסייה ההומוסקסואלית הזקנה משכבות עוני, או מקבוצות מיעוט אתניות/דתיות כמעט שלא זכו להתייחסות במחקרים.

לא ניתן לסיים סקירה זו בלי לציין את העבודה המצערת כי ככל שהדברים נוגעים למציאות המחקרית בישראל, קיים ידע דל למדי לגבי אוכלוסיית הלסביות וההומו־סקסואלים המזדקנת בארץ. עד היום הנושא כמעט שלא נחקר, ונדמה שמיעוט המחקר משקף גם את חוסר העניין והמודעות של תחום הגרונטולוגיה הישראלי בנושא. עם זאת, יצוין כי לאחר ביצוע מחקר זה התפרסמו שתי עבודות מחקריות נוספות בתחום (שגיא, 2010; ולדמן, באום, ווסקולני, 2011), ובהחלט יתכן שהדבר מבטא עלייה בעניין ובמודעות לחשיבות הנושא בישראל.

שיטת המחקר

כללי

מחקר זה בחן את משמעות הזיקנה עבור הומוסקסואלים ולסביות זקנים באמצעות כלים מחקרניים איכותניים. הגישה הפנומנולוגית לחקר ההזדקנות מתמקדת בראש ובראשונה במציאת המשמעות שיש לחיים ולזיקנה עבור אנשים מזדקנים דרך לימוד הבנתם את הזיקנה. החוקרים הפנומנולוגים מנסים להגדיר הזדקנות דרך התקרבות אל אלה שנוטלים חלק פעיל בתהליך. החוקרת ברניס ניוגרטן טוענת כי השימוש במחקרים איכותניים מתאים במיוחד לחקר הזיקנה. לדבריה, לא ניתן להבין את התנהגות הזקנים או את מצבם בלי

להתייחס למכלול ההיבטים (הביולוגיים, הפסיכולוגיים והסוציולוגיים) המרכיבים את הזיקנה ומשפיעים עליה (Hillier, 1999). מחקרים איכותיים מאפשרים גיבוש הבנה מלאה יותר של האופן שבו הניסיון של היחיד מעצב חיים. הבנה זו מספקת את נקודת המבט החיונית לתכנון פרויקטים ולגיבוש מדיניות התערבות שיוכלו לספק מענה לצורכי היחיד כמו גם לצורכי הכלל (Holstein & Gubrium, 1995).

המדגם

במחקר לקחו חלק נשים וגברים בני 60 ומעלה שהסכימו להזדהות כהומוסקסואלים ולסביות. תת-התרבות ההומו-לסבית מצפה מיחידים מזדקנים להיעלם כאשר הסימנים הגופניים של הזיקנה מתחילים לצוץ (Smith, 1982). מכאן שהגיל שנחשב כתחילת גיל הזיקנה באוכלוסייה זו נמוך מהגיל המקובל כתחילת הזיקנה באוכלוסייה ההטרוסקסואלית (Langley, 2001; Thomas, 1996; Quam & Whitford, 1992). האוכלוסייה שאליה פנה מחקר זה הייתה קשה לאיתור, עקב היותה אוכלוסייה נסתרת ובמקרים רבים לא מזוהה. למרות בעייתיות זו, מספר המשתתפים במדגם זה היה בסופו של דבר גבוה יחסית לציפיות. המדגם נערך על פי השיטה "כדור שלג" (Snowball Sampling), שבה התבקשו המרואינים שעימם נוצר הקשר הראשוני, לשמש לי ספקי מידע ולהפנות אותי אל מכריהם (Patton, 1990). מלכתחילה אותרו המרואינים גם בעזרת פרסום באתרים באינטרנט, בעיתון של קל"ף (קהילה לסבית פמיניסטית) ובארגוני הקהילה השונים. הפרסום הניב שני ראיונות, ואילו שיטת הקשרים מפה לאוזן או "כדור שלג" הניבה את שאר הראיונות. הנתונים הסוציו-דמוגרפיים של המרואינים/ות מופיעים בלוח 1.

במחקר השתתפו שבעה גברים ושש נשים. גיל הצעיר ביותר 60, גיל המבוגר ביותר 84 והגיל הממוצע 70. כמחצית מהמשתתפים נולדו בישראל ומחציתם עלו בגיל צעיר יחסית לישראל. כמחצית מהמשתתפים בעלי השכלה אקדמית. מרביתם חיים ברמת חיים מתחת למוצע. למחציתם יש פנסיה מהעבודה. רובם עדיין עובדים בשכר בעיסוקים שונים. רוב הנשים גרושות או פרודות ורוב הגברים רווקים.

כלי המחקר

במחקר נעשה שימוש בראיונות עומק חצי מובנים, המורכבים משיחה ידידותית שמטרתה יצירת אמון וקשר (צבר בן-יהושע, 1995) והיא מנוהלת באמצעות שאלות יסוד מנחות ופתוחות. הראיון עצמו התחיל באחת-עשרה שאלות סגורות על המצב הסוציו-דמוגרפי של המרואיין. בהמשך נשאלה סדרת שאלות יסוד פתוחות, שחלקן נבחר מראש במסגרת מדריך ראיון וחלקן נקבע לפי התשובות לשאלות אחרות.

הליך

כל המרואינים במחקר קיבלו הסבר על המחקר ומטרתו. כולם חתמו על כתב הסכמה להשתתפות במחקר, מתוך רצון חופשי ונטול כפייה (ואף נטול תמורה/תמריץ כלכלי). השיחות עם המרואינים תומללו ולאחר מכן נותחו הטקסטים המתומללים ופורשו. כל

לוח 1: טבלת נתונים סוציו־דמוגרפיים של המרוויינים/ות

שם (ברוי)	גיל	מצב משפחתי	ארץ הלידה	מקורות הכנסה	השכלה	עבודה נוספת/ עיסוקים נוספים	רמת החיים על פי דיווח המרוויין
ליאורה	65	גרושה + 1	קנדה	פנסיה + חסכונות	אקדמית	שיעורים פרטיים	מתחת לממוצע
ערן	63	נשוי לגבר + 1	ישראל	שכיר	אקדמית	מורה	מעל לממוצע
רות	60	רווקה	ישראל	אין	אקדמית	עיסוי	מתחת לממוצע
רחל	65	גרושה + 2 + 6 נכדים, חיה עם בת זוג	ישראל	עצמאית	מקצועית על־חיכונית	יעוץ מס	מעל לממוצע
אסתר	+ 60	פרודה + 3 + 2 נכדים	ישראל	שכירה	אקדמית	אדמיניסטרטיבית	מתחת לממוצע
אילן	78	רווק	גרמניה	פנסיה + ק. זיקנה	עממית	גמלאי	ממוצעת
ראובן	63	רווק	הודו	פנסיה	תיכונית	גמלאי	מתחת לממוצע
גל	72	רווק	ישראל	ק. זיקנה + חסכון	תיכונית	עיסוי	מתחת לממוצע
דיוויד	80	רווק	גרמניה	פנסיה	אקדמית	גמלאי	מתחת לממוצע
יוחנן	72	גרוש + 2	אינדונזיה	פנסיה	10 שנים	גמלאי	מעל לממוצע
אנה	68	פרודה + 3	גרמניה	פנסיה + פיצויים	אקדמית	טלויזיה קהילתית	מעל לממוצע
דרור	63	רווק	ישראל	אין	תיכונית	מובטל	מתחת לממוצע
איילה	84	רווקה	ארה"ב	ק. זיקנה, פנסיה, ק. זיקנה ארה"ב	מקצועית על־חיכונית	גמלאית	ממוצעת

ראיון נותח הן כיחידה עצמאית והן כחלק מתוך השלם – כלל הראיונות. ניתוח הנתונים בוצע בצורה אינדוקטיבית, כלומר באמצעות בניית קטגוריות והיגדים מהנתונים במטרה ליצור תיאוריה המבוססת על מציאויות היומיום (Patton, 1990). התהליך מתבסס על תהליכי פירוק והרכבה מחדש על ידי קריאה חוזרת של הראיונות. בתחילה מתבצעים בזה אחר זה זיהוי מושגים בסיסיים העולים מן הנתונים וצירופם לקבוצות נושא. לאחר מכן מאורגנות קבוצות הנושא לקטגוריות, ולבסוף נערך חיפוש הקשרים בין הקטגוריות השונות וקיבוצן לכדי תמות מאורגנות (צבר בן-יהושע, 1995; Patton, 1990).

ממצאי המחקר הוצגו בפני חלק מהמראיינים, כדי לקבל את אישורם. כמו כן, נערך דיון על הממצאים בשתי סדנאות שנערכו בכנס לסבי ארצי בנושא הזיקנה. המחקר נקרא על ידי מנחה התזה וחוקרות נוספות, ביניהם חוקרות מהקהילה הלסבית. המקורות שמהם נשאבו הנתונים היו הראיונות, ספרות רלוונטית, כתבות באמצעי התקשורת וחומר פרטי של יוצרים מהקהילה ההומו-לסבית.

הממצאים

אני לא סוטה ולא חולה נפש – הדיכוי כהומוסקסואל

התמה הראשונה שעלתה בראיונות הייתה הדיכוי שממנו סבלו המראיינים בשל היותם הומוסקסואלים ולסביות. הגברים בצעירותם נאלצו מצד אחד להסתיר ולדכא את נטייתם המינית בחברה שמרנית והומופובית, ומצד שני הרגישו מנותקים ובודדים ונאלצו להסתגר בחברה מצומצמת של הדומים להם. ערן, בן 63 מספר:

בגיל 20 לא ידעתי אפילו איך קוראים לי. לא ידעתי שיש עוד הומואים בעולם. זה היה עולם כל כך שונה. לא היו אמצעי התקשורת הנגישים שישנם היום. אז היה לחיות לבד בפחד נורא ש... אתה המשוגע היחידי בעולם. משהו אצלך צריך לעבור תיקון אישי. ניסיתי לעבור תיקונים.

גיל, בן 72, מתאר את הסתגרות ההומוסקסואלים בקבוצות קטנות וחשאיות כדי לא להרגיש חריגים בחברה הנורמטיבית. הם הסתתרו גם כי הסתכלו עליהם בעין לא יפה, וגם כי התנהגותם המינית נחשבה עברה על החוק. דיוויד, בן 80, עדיין חש מדוכא כאשר הוא מתאר כיצד בצעירותו לא היו מועדונים או מקומות בילוי למציאת בני זוג. הוא מספר שלאף אחד לא הייתה דירה, את בני הזוג היו מחפשים בבתי שימוש ציבוריים ובגנים ציבוריים, והכול התנהל בין השיחים.

הנשים במחקר, גם אם הרגישו משיכה לבנות מינן, הבינו שכדאי להן להרחיק ולהכחיש נטייה זו. היות שהומוסקסואליות נחשבה לסטייה או למחלת נפש, הן לא רצו להיחשב ככאלה. לסביות רבות חיו בפחד ובהסתר בכל הקשור לנטייתן המינית, ללא תמיכה וייעוץ. תחושות של בלבול ובדידות הובילו נשים לסביות לא מעטות להתנסויות עם גברים, מעין מאמץ אחרון "לתקן" את עצמן, אך ללא הצלחה ממשית.

המראיינות ברובן ראו בנישואין ובטיפוח הילדים והמשפחה כיוון רצוי שאולי גם

יצליח לפצות על הנטייה המינית המודחקת ולהשכיחה. גם מי שלא בחרה להתחתן, מספרת שיצאה עם בחורים, פשוט כי ידעה שכך צריך לעשות. לדוגמה רות, בת 60, אומרת שלמרות שידעה בגיל צעיר שהיא נמשכת לנשים, היא פשוט קברה את הרגשות ולא התייחסה לזה בכלל. לא היה לה שום מגע גופני מיני עד גיל 35 והיא חוותה לדבריה שלוש וחמש שנה של בדידות נוראית ותסכול.

רחל, בת 65, מתארת כיצד קיבלה על עצמה את הצו החברתי ואת ההחלטה ללכת בתלם המקובל:

אני הבנתי שאני לסבית כבר כשהייתי בת 19, זה לפני המון שנים. ואז הייתה בעיה מאוד קשה, כי לסבית נחשב אז למחלה, או למחלת נפש או לסטייה. ואף בן אדם לא רוצה לראות את עצמו לא חולה נפש ולא סוטה. כי סוטה זה מישוהו שהולך וחושף את האיבר מין שלו לפני ילדות, למשל... ואני הבנתי שאני לא סוטה ולא חולה, ואני לסבית, ואני לא יכולה לממש את הצד הזה, אז אני קיבלתי החלטה מאוד רציונלית. ואני אמרתי לעצמי, או שאת משתגעת או שאת עושה משהו אחר. והמשהו האחר האפשרי אז היה להקים משפחה. אמרתי לעצמי, אני אקים משפחה, יהיו לי ילדים, אני אתמסר למשפחה. או הצד הזה, הצד המיני שלי, ייחסם, מה לעשות?

גם אנה, בת 68, בחרה בדרך הנורמטיבית. לדבריה בתת־הכרתה ידעה שהיא לסבית, אך בגלל הצורה שבה גדלה בשנות החמישים והיות שיחסים הומוסקסואליים היו בלתי חוקיים, לא מימשה את נטייתה: "את פשוט לא עושה משהו בנדון. את פשוט מתחנת, יולדת ילדים". אנה נפרדה מבעלה לאחר ארבעים שנות נישואין, כאשר הרגישה מספיק חזקה ובטוחה בעצמה כדי ללכת בעקבות נטיות ליבה. לדבריה, לא יכלה יותר להתעלם מרגשותיה כלפי נשים ולהתכחש לנטייתה המינית.

אחדים מהמרווינים שלא נולדו בישראל, השתמשו במטפורה של היהודים בגלות כדי לתאר את ההרגשה לחיות כמיעוט חריג בחברה ההטרוסקסואלית. דיוויד, בן 80, מספר על העוול שנעשה לו על ידי החברה:

באופן רטרופקטיבי אני זועם על שאני צריך לחיות כמו האנוסים בספרד. שהייתי צריך להסתיר חלק גדול מהזהות שלי. כן. ומה זה עשה לי? ... אף פעם לא קראתי ספר על החוויה ההומוסקסואלית. גם לא של אנשים מבוגרים או שמה שהם עברו, שהם היו שונים והיו צריכים להסתיר כל דבר. ואני בתור ילד, בתור צעיר, לא חשבתי שזה כל כך נורא. רטרופקטיבי זה לא היה צריך להיות, שאני לא יכול לדבר על הדברים הכי חשובים לי עם האנשים הכי חשובים לי.

תחושות דומות תיארה ליאורה, בת 65, שגם היא לא גדלה בישראל: "נו זה תועבה, זה דבר הכי גרוע, זה יותר גרוע מלהיות רוצח, להיות הומו, להיות לסבית... זה כמו להיות יהודי, עוד יותר גרוע להיות יהודי בגולה, זה דומה... מבחינת המיעוט וגם הבורות. אנשים לא יודעים ולא מבינים".

מה יהיה כשתהיה זקן? תהיה לבד... תהיה מסכן!

לבד זה לאו דווקא בודד. רוב משתתפי המחקר חיים אומנם בגפם, אך בהחלט לא תואמים את הסטריאוטיפ של הבדידות והאומללות. כל המרואיינים, חוץ משניים הנמצאים בזוגיות, מדברים על ה"לבדיות" שלהם וכולם אומרים פה אחד: יש להבדיל בין להיות לבד לבין בדידות. הם מדברים על כך שהם לבד, על כך שמדי פעם הם מרגישים ריקנות. אחדים מהם עדיין חולמים למצוא בן או בת זוג, לאו דווקא כדי לחיות יחד, אלא לשם ידידות וכדי שיהיה שם מישהו בשבילך.

גיל, בן 72, חי בזוגיות 44 שנים והתאלמן לפני כ-9 שנים. הוא מרגיש משוחרר מעול הזוגיות ומהצורך להתחשב במישהו אחר ולטפל בו. הוא מוסיף בשוכבות שאם היה יודע כמה טוב להיות לבד, אולי היה עושה זאת הרבה קודם:

שואלים אותי, תגיד, להיות זקן ולבד זה לא? מה זה זקן ולבד? וצעיר ולבד? מה, מה ההבדל להיות צעיר ולבד? או זקן ולבד? הלבד קודם כולו זו בחירה שלי. לבד זה לבד. זה לא בודד. לבד זה לעשות מה שאני רוצה מבלי להתחשב במישהו אחר, איך אני חי ומה אני עושה.

גם דרור, בן 63, טוען שלהיות לבד זו בחירה אישית:

אני לא בודד. להיפך, אני נהנה מהלבד שלי. אני צריך הרבה שעות לבד. בשביל לקרוא, בשביל ליצור, בשביל לשמוע מוזיקה, בשביל לראות סרטים, בשביל להיות עם עצמי... אני אפילו לא מחפש כרגע בן זוג קבוע. מה שנקרא "יזיו", כן... אבל, למשל הרעיון שמישהו ייכנס לפה, די מוזעזע אותי.

דרור ממשיך ואומר שלדעתו, גבר הטרנסקסואלי בודד בגילו, בין אם היה נשוי ובין אם לאו, יהיה עצוב יותר, כי הוא לא יידע מה לעשות עם עצמו. הוא סבור שלהומואים יש יתרון משום שכבר התנסו בחוויה של להיות לבד ולמדו לחיות איתה:

תראי, אני חושב שגבר בגילי, בין אם היה נשוי ובין אם לא, הוא יותר עצוב. הוא לא יודע מה לעשות עם עצמו. ואני לא אומר שכל ההומואים יודעים, אבל להומואים יש איזשהו חינוך להיות לבד. הם מערכבים את זה עם בדידות, אבל בכל זאת, יש להם איזשהו חינוך של... הלבדיות קיימת הרבה יותר שנים, והם למדו להסתדר איתה. זאת אומרת, הם בוכים ומייללים, אבל הם למדו להסתדר איתה.

מי שם לב לאיזה זקן שיושב שם בפניה? הדיכוי בתוך הקהילה ההומו־לסבית רוב המרואיינים חוו את סצנת הקהילה ההומו־לסבית כסצנה של צעירים המבלים את זמנם במועדונים ובמסיבות. המרואיינים ברובם מרגישים יוצאי דופן וחלקם אף מרגיש דחוי על ידי החבר'ה הצעירים. לנשים שהיו נשואות וגידלו משפחה לפני שיצאו מהארון בגיל המבוגר, קשה יותר מגברים למצוא חברה או בנות זוג מהקהילה. כולן וכולם מעדיפים בני ובנות זוג צעירים מהם.

דרור, בן 63, מתאר את הרגשתו כזקן בקרב הקהילה ההומוסקסואלית: "להיות זקן זה לא לצאת לבלות יותר בחברת הצעירים, זה לא להיות יותר על יד צעירים". הוא אומר שהוא לא יוצא למקומות מפגש כמו מועדונים, כי שם יש לו תחושה שהוא יוצא דופן ומהווה מושא ללעג. הוא עשה צעד אחורנית, כדי לא להיתקל, כשהתחיל להרגיש הסתייגויות כלפי גילו מאנשים שהוא מסתובב בחברתם. הוא מצביע על התופעה שגיל הצעירות בקהילה הולך ויורד: "אם פעם צעיר היה בן 20, היום הוא בן 15-16. אז הפער הזה הופך להיות בלתי אפשרי". על בסיס שיחות רבות עם צעירים באינטרנט, הוא מצטט בני נוער בגיל 15 שאומרים שבגיל 28 הם יתאבדו כי אי־אפשר להיות הומו אחרי גיל 30. דרור שובר את המיתוס שלפיו למבוגרים אין חיי מין, ומספר שאין לו שום בעיה למצוא בחור צעיר דרך האינטרנט. הבעיה היא דווקא אצל אותו צעיר, החושש להגיד לחבריו כי הוא חושק במבוגר ממנו, בגלל התפיסה החברתית שרואה את הזקן החושק בצעיר כ"פרופיל" שאוהב תינוקות מהלול.

גם אנה, בת 68, מרגישה שהיא לא חלק מהסצנה, שכן הסצנה מיועדת לצעירים הרבה יותר. הדבר ניכר למשל בבילוי במועדונים, עם מוזיקת הפופ הרועשת. גם בהתנסותה בקבוצות נשים בקל"ף, חשה בפער הגילאים ולא מצאה את מקומה בין המשתתפות: "הן באות לבושות בבגדים כאלו מאוד ישנים ויושבות ככה במין רצינות. כאשר מישהי חדשה מגיעה, הן נותנות בה מבטים כאילו, אל תגיעי בחברה שלי.... יש להן [לצעירות] את הקליקות הקטנות והדרך שלהן".

אסתר, בת 63, טוענת שהקהילה ההומו־לסבית לא הוכיחה את עצמה בתור החוג החברתי שלה. החברות הלסביות, שמזעיקות אותה לעזור כל אימת שיש פעילות בקהילה, לא מטלפנות אליה ולא מזמינות אותה לקפה. היא אומרת שהן נפגשות, מתאספות, יושבות בבתיים, בגינות, בכל מיני מקומות, מתארגנות לנסוע יחד, אבל לא משתפות אותה בחייהן ומספרות לה על התוכניות שלהן. היא חושבת שיש לכך קשר לעובדה שהן הרבה יותר צעירות ממנה. לדעתה גם כשהיא פוגשת אותן במסיבות נשים, הן אינטרסנטיות. הן מעוניינות להכיר מישהי "או שהולך משהו וזה כיף, ואולי לכמה זמן, אבל זה כבר סיפור אחר. אבל זה לא חברות לשם חברות". אסתר רוצה מאוד להיות בזוגיות, "להזדקן ביחד עם מישהי", אבל נתקלת בקשיים למצוא בת זוג. היא מסתמכת על חברות של חברות, מסיבות נשים, בתי קפה המשויכים לקהילה. היא מסתייגת מהסתייעות באינטרנט, למרות שחברות אומרות לה שהיא מפסידה, והיא מסכמת שבשל כך מצבה כה עגום. עוד היא מוסיפה שהיא עצמה לא בודקת מה כתוב בתעודת הזהות של מי שהיא יוצרת קשר עימה, אבל יש רבות בגילה או קרובות לגילה המעוניינות בקשר עם נשים צעירות מאוד, או לכל הפחות צעירות מהן.

איילה, בת 84, מצביעה על החשיבות הרבה שיש לגיל בקהילה וסבורה שגילה המתקדם חוסם את קשריה עם אנשים ונשים מהקהילה: "הייתי בתל אביב כמה פעמים, אבל עם האנשים שמה הרגשתי כל כך הרבה הבדל בגלל הגיל. יותר עם הלסביות משמה, כמו בבית הכנסת המחיצה". היא מספרת על אשה לא מאוד צעירה ממנה, שברגע ששמעה מהו גילה, מייד דחתה אותה כלא נחשבת.

דיוויד, בן 80, מוסיף ומספר כיצד הרגיש כשכבר היה מעל גיל 60 והשתתף באירועים בקהילה, ושם אף אחד לא שם לב אליו. בקושי אמרו לו שלום, אם בכלל: "וחוץ מזה, מי שם לב לאיזה זקן שיושב שם בפניה?"

הזיקנה כתקופה של השלמה, קבלה עצמית וגם פריחה מחודשת
עם כל זאת, כפי שמעידה הכותרת, נראה שהמרוויינים חווים דווקא הזדקנות מוצלחת. לפי דבריהם, הם הגיעו לשלב נינוח בחייהם, שלב של השלמה וקבלה עצמית, שלב שבו הם יכולים לנוח מהמאבק הבלתי פוסק שחוו עד הזדקנותם.

מחושך לאור

החיים עם הסוד, כלומר הסתרת זהותך ומאמץ לאורך שנים רבות מחייך להיחשב בחברה כהטרסקסואל, הם חוויה קשה מאוד, לדברי רוב המרוויינים. בגיל זיקנה, אחרי הפרישה לגמלאות, הם סוף-סוף יכולים להתחבר אל עצמם. ניתנת להם אפשרות הבחירה לחשוף את נטייתם המינית ולחיות בשלום עם עצמם ועם הסביבה.

דיוויד, בן 80, שחי עם תחושת השונות והצורך בהסתרת סודו לאורך מרבית שנות חייו, מתאר את הרגשת השחרור הגדול שחווה אחרי שהסכים להתראיין בטלוויזיה. אף שבתקופה ההיא, כאחד הראשונים שהתראינו אי פעם בישראל, הופיע בתחפושת כדי להסוות את עצמו:

אנחנו לא יכולים לשנות את האופי של הבן אדם, אנחנו רק יכולים להופיע כל כך הרבה בתקשורת, שזה לא ייחשב לחריג יותר. אז מישוהו צריך לעשות את זה. מכיוון שלי לא יקרה שום דבר אם אני אעשה את זה, אני עושה את זה... לא יקרה לי כלום ואני, טוב, בגיל 76 עשיתי את זה. אז אני הסווייתי את עצמי קצת. ואחר כך, מכיוון שהמרצע יצא מן השק, לא הייתי צריך להסוות יותר.

ערן, בן 63, שסודו נחשף, ידע עקב כך זמנים קשים הן בחוג המשפחה שלא מקבלת אותו עדיין והן במקום העבודה. היום הוא שמח להכריז שכל זה מאחוריו ושהפך את מצבו ליתרון. הוא מספר שרק בגיל מבוגר הרשה לעצמו לשבור את כל המחיצות ולהופיע בפומבי: "לא הייתי יכול לעשות את זה לפני שלושים שנה. הייתי נידון לנידוי וחרמות". למעשה מדובר בתהליך המלווה את החברה ההומו-לסבית כל החיים, שכן אף פעם לא מפסיקים לצאת מהארון. היום אומר ערן שהוא שלם עם עצמו לגמרי:

במשפחה לא קיבלו, עד היום לא מקבלים. מקור הפרנסה שלי נפגע ברגע שהם ידעו. הקידום המקצועי שלי נעצר ברגע שהם ידעו. אבל כל זה היסטוריה, כי אני הפכתי את זה ליתרון. זאת אומרת, מה שהיה אמור לדכא אותי, אני הפכתי מיטיב. אני ניצלתי את זה לטובתי. היום אני מרגיש שלם לגמרי. כל השכנים פה, כולם, אנחנו כל כך הרבה שנים חיים פה ביחד, שכולם יודעים שאנחנו הומואים, זה כבר לא אישו. אני שמח לציין שב' [בן זוג] נבחר לוועד הבית פה אחד.

אנה, בת 68, שחיה בזוגיות הטרוסקסואלית במשך ארבעים שנה עד יציאתה מהארון בגיל 63, מתארת את חיי הנישואין כקופסה קטנה שבתוכה הייתה לכודה עם הבעל והמשפחה. היא טוענת שאילולא בחרה בלסביות, לא הייתה מוותרת על הנישואין. לשמחתה מהלך זה היטיב איתה, שחרר אותה, נתן לה תחושה של עצמאות, חופש וביטחון עצמי להתלבש כאוות נפשה, לעשות מה שהיא רוצה. היא מצאה יחסי חברות חדשים ועניין מחודש רב בחיים. בזכות דברים אלה היא מרגישה כנערה צעירה בתחילת דרכה, והודות לחיים החדשים, אין לה זמן להזדקן.

הגברים משוחררים מהעבודות ליצר, הנשים משליטתם של ההורמונים

הגברים במחקר סיפרו שבצעירותם ייחסו חשיבות רבה, לפעמים אפילו רבה מדי, לקיום יחסי מין, עד כדי כך שהדבר השפיע על התנהגותם ומהלך חייהם. כיום עם ההזדקנות ועם המגבלות הגופניות, הם מרגישים משוחררים מהעבודות ליצר. הם עדיין מקיימים יחסי מין, אך בצורה מתונה יותר, ויש להם תחומי עניין נוספים הממלאים לעיתים את מקומם של יחסי המין.

אילן, בן 78, מספר שכשהיה צעיר יצא כמעט כל ערב לגנים הציבוריים: "אם יומיים לא היה לי סקס, הייתי יכול לטפס על הקירות". היום הוא צוחק שכנראה הסודה לשתייה ששמו לו במרק בזמן השירות הצבאי, לדיכוי היצר, סוף־סוף משפיעה. הוא מצטער שלא בחר להיות פסיכי בקיום יחסי מין בצעירותו, כי היום, בגלל המגבלות הגופניות, הוא מתקשה להיות אקטיבי.

גם הנשים חוות תחושה דומה של שחרור. בצעירותן, בגיל הפריורן, חשו לעיתים קרובות את השפעת ההורמונים הנשיים וקבלת הווסת על גופן ומצב רוחן. חלקן הרגיש מחויב להתנהג לפי הצו החברתי לגבי נשים, הכולל דפוסי התנהגות מוסכמים ולבוש אופנתי, ומשקף תמונה מסוימת מאוד של דימוי הגוף הנשי (צעיר, חלק, מתוח וסקסי). בעקבות היציאה מהארון והמעורבות בקהילה הלבסבית, שכללי ההתנהגות והלבוש בה שונים מהקוד הנורמטיבי הטרוסקסואלי, הן יכלו להשתחרר ממחויבות זו. גם גילן המבוגר והקבלה העצמית תרמו לתחושת השחרור, שכן הן כבר אינן נתפסות כאובייקט מיני בלבד, הן בעיני עצמן והן בעיני החברה. אנה, בת 68, מתארת זאת כך:

פיזית, כאשר ההורמונים מפסיקים לשלוט בגוף שלך וברגשות שלך, או זה כל כך טוב... זו כזאת הקלה, לצאת מכל העניינים האלה. את יכולה לחשוב החוצה, את לא רק מרוכזת בגוף שלך ובעצמך כל הזמן. את יותר מכווננת החוצה אל העולם ולא רק אל תוך עצמך כל הזמן, להיראות כמו כולן, להיות באופנה, לנעול נעלי עקב, מלמעלה למטה, ללכת לרקוד, לעשות את זה ולעשות ככה, להשתדל ליישר קו עם כולן, להיראות זוהרת והכול. עכשיו אני יכולה להיות עצמי.

רשת חברתית – "אחותי" – תחליף למשפחה או המשפחה הנבחרת

כל הגברים במחקר, חוץ מאחד, חיים בגפם. לבד, אבל לא בבדידות. בעקבות הסתרת נטייתם המינית וההסתגרות בינם לבין עצמם, הם יצרו רשת חברתית חזקה והדוקה מאוד,

רשת של חברים הנקראים בפיהם "אחותי". "אחותי" הוא כינוי לחבר הכי טוב שאף פעם לא מקיימים איתו יחסי מין. גיל, בן 72, מתאר זאת:

אז יש, יש מערכת, החברות היא הרבה יותר חזקה ואמיצה מאשר אצל הסטרייטים. מפני שהסטרייטים עם המשפחות וכל זה, אז.. אז יש להם את המשפחות שלהם. אצלנו, שאין לנו את המשפחות שלנו, אנחנו יותר.. הקשרים בין אדם לחברו הם הרבה יותר חזקים. אנחנו הרבה מתראים, המון, זה קבוצה של איזה עשרים. אני נמצא בקשרים חברתיים עם איזה עשרים, שלושים איש, שאני מתראה איתם לעיתים קרובות. או טלפונית, או יוצאים לבית קפה יחד, או אוכלים יחד, או מתארחים אחד אצל השני.

המרואיינות, חוץ משתיים, התחתנו בנישואים נורמטיביים והקימו משפחה. אחת התגרשה לאחר שנה וחצי, השאר נפרדו או התגרשו כאשר החליטו לממש את נטייתן המינית לבנות מינן. אחת גרה עם בת זוג. לעומת הגברים, שטוו רשת חברים מתוך הקהילה עוד בצעירותם, לנשים קשה היום להשתלב. מצד אחד, הן אינן מוצאות את מקומן בתוך הקליקות של הנשים הצעירות ומצד שני, קשה להן למצוא רשת חברתית של בנות גילן מתוך הקהילה הלסבית. לרובן יש חברות ילדות טובות מאוד, חברות שמקבלות את נטייתן המינית, ואם לא, פשוט לא מדברות על זה, לא אומרות את המילים המפורשות. אלו מביניהן שילדו ילדים, שומרות איתם על קשרים טובים.

אם אין אני לי, מי לי?

כל המרואיינים עצמאים ודואגים לעצמם בכול. חלקם חי כך רוב חייו, חלקם הגיע לעצמאות בגיל מבוגר. כולם יודעים שאם הם לא ידאגו לעצמם ויעשו למען עצמם, אף אחד לא יעשה זאת במקומם. הם נהנים מתחושת ההשלמה והקבלה העצמית ומתחושת החופש והעצמאות להתנהג כאוות נפשם ולדאוג כיום בעיקר לעצמם. גיל, בן 72, שהתאלמן אחרי ארבעים וארבע שנות זוגיות, טוען שחייו היום תוססים הרבה יותר משהיו בנעוריו. למרות שלדבריו בן זוגו אהב אותו אהבת נפש, הוא הרגיש שזאת הייתה אהבה חונקת. זה היה יותר מדי בשבילו. לדבריו, "אז פתאום אני חוגג, יו, אני לבד ואף אחד לא אומר לי מה לעשות. ואני הולך ואני בא". הוא מספר שבזכות זה שנותר לבד, הוא נעשה עצמאי הרבה יותר מכפי שהיה קודם. ראובן, בן 63, חושב שהחיים שלו טובים יותר: "אין לי ציפיות, אין לי שום דבר, ועם הכסף שלי בינתיים אני עושה את החיים שלי. אני נוסע, אני מבלה, אני קונה מה שצריך". הוא מצהיר:

ככה נולדתי, ככה קבעתי לעצמי את החיים. אני מרוצה בהם עד היום. ומחר מה יהיה אני לא יודע, וטוב לי איתם. אני לא חי בשביל העולם, בשביל אנשים אחרים. אני חי לעצמי. כל עוד שטוב לי, אני מרגיש טוב עם זה, אני חי את זה.

ליאורה, בת 65, שמרגישה כאילו נולדה מחדש עם התובנות החדשות, מדגישה שהיום

היא עושה מה שהיא רוצה, ללא ספק: "היום הדבר החשוב ביותר בחיים שלי זאת אני. לשמור על השלמות, לשמור על מה שהשגתי. אני לא אלך אחורה לעולם. אני מחליטה, אני בוחרת, אני קובעת, אני רוצה את הטוב". היא אומרת שלא תהיה קורבן יותר, היא זרקה את הפחד וכבר לא צריכה להוכיח שום דבר לאף אחד. היא שלמה עם עצמה ומקבלת את עצמה וכבר לא צריכה לשקר לעצמה או לאחרים. היא מרגישה חופשייה.

דיון

מחקר זה בדק את תופעת ההזדקנות בקרב הקהילה ההומו־לסבית בישראל. מהמפגשים והשיחות עם המרואיינים ומניתוח הראיונות, עלתה באופן בולט התחושה שהמרואיינים חווים תקופת חיים טובה ומוצלחת של הזדקנות, בסגנון של "הכול בסדר". החיים בעלי משמעות וכוללים פעילות רבה מאוד, קשרים חברתיים ומצב רוח טוב. למרות השתייכותם לקבוצה אשר סבלה וסובלת מדיכוי, הם מתארים את תקופת הזיקנה כזמן מנוחה, שחרור ממאבקים, קבלה והשלמה עצמית. קריאה מעמיקה יותר של דבריהם מעלה תמונת חיים מורכבת ורבת גוונים המאפיינת את מציאות חייהם של הומוסקסואלים ולסביות בזיקנה, כקבוצת מיעוט חריגה בחברה. מתוך התמות שתוארו בפרק הממצאים, ניתן לזהות שלוש תמות על ניגודיות, המבוססות על המתח והניגוד בין דיכוי לשחרור.

לוח 2: מבנה תמות העל

שחרור	דיכוי
שחרור מהומופוביה בזיקנה	דיכוי כהומוסקסואל או לסבית (הומופוביה)
הומוסקסואליות או לסביות כ"מתכון" לזיקנה משוחררת / מסגרת "אנטי-גילנית"	דיכוי כזקן או זקנה (גילנות)
—	דיכוי כהומוסקסואל זקן או כלסבית זקנה (הדיכוי הגילני)

הדיכוי כהומו־לסבית (הומופוביה) מול השחרור הכרוך בגיבוש הזהות המינית בזיקנה ובקבלתה

החריגה מהנורמה החברתית ותחושת האחרות, הנוגעות לקיום יחסי מין וזוגיות עם בני/ות אותו המין, הן למעשה המכנה המשותף הראשוני של חברי הקהילה ההומו־לסבית. מהמחקר, כמו גם ממעט ההיסטוריה הכתובה בישראל (גרוס וזיו, 2003), עולה תמונה קשה של חייהם כחריגים בחברה הטרוסקסואלית. בשנות הארבעים והחמישים של המאה העשרים בישראל, המושג "הומוסקסואליות" לא היה בשימוש, ולנערה/ה מתבגרת/ת כמעט

לא היה מידע זמין על מיניות או נטייה מינית. היה קשה למצוא, אם בכלל, מודלים חיים סביבם כדי ללמוד מהם, וחומר כתוב כדי להבין מה הם בעצם מרגישים. הם מתארים מציאות קשה של חיים עם סוד גדול וכבד, שניתן לדבר עליו או לממשו רק בחדרי חדרים, סוד שעלול להכניס את בעליו לכלא, או להדביק לו תווית של חולה נפש או סוטה מין. רובם בחר לא לחשוף את זהותו המינית. כך יכלו ההומואים והלסביות להיחשב בחברה כהטרסקסואלים (Langley, 2001; Rosenfeld, 1999).

מול הדיכוי שממנו סבלו וסובלים עד היום המרואיינים כהומוסקסואלים וכלסביות בחברה הישראלית, כולם מעידים על ההזדקנות כתקופת חיים טובה עבורם. זו תקופה של השלמה עם הזהות המינית וקבלה עצמית מלאה. הם כבר אינם חוששים פן יגלה מישהו את נטייתם המינית וכבר לא צריכים להסתתר או להסוות את עצמם בתחושות. לחלקם פתחה היציאה מהארון בגיל מאוחר פתח לחיים חדשים, חופשיים יותר, עצמאיים יותר. הם יכולים לממש את זהותם הלסבית או ההומוסקסואלית, להתנהג כפי שתמיד רצו, להיות עצמם. לדבריהם, היותם חריגים בחברה נותנת להם לגיטימציה להיות אחרים, דבר שעשוי להתבטא למשל בשינוי סגנון הלבוש. כמו כן, גילוי חברה חדשה, החברה ההומו-לסבית, רקימת יחסי חברות חדשים, מציאת עניין מחדש בחיים ותכנים חדשים, חיפוש אחרי זוגיות אחרת, שונה – כל אלה גורמים להם להרגיש כצעירים בתחילת דרכם. הם מתארים את הזדקנותם כתחושה של לידה מחדש.

הדיכוי כזקן או זקנה (גילנות) מול ההומוסקסואליות או לסביות כ"מתכוון" לזיקנה משוחררת
 גם הקהילה ההומו-לסבית המזדקנת סובלת מתופעת האפליה עקב גיל, דהיינו גילנות (רובינשטיין, 1999; Bytheway, 1995). מתיאורי המרואיינים עולה תמונת ההתייחסות השלילית של החברה בישראל כלפי הזקנים באופן כללי והדיכוי שממנו הם סובלים. בהקשר זה, ההומוסקסואלים ולסביות זקנים נתקלים ב"אפליה כפולה", גם כהומוסקסואלים וגם כזקנים.

המדיניות החברתית היא הטרסקסואלית ביסודה. היא מתבססת על תפיסה הטרסקסואלית שמניחה, כמובן מאליו, שאנשים יהיו בעלי משפחות, ומסתמכת על כך שהטיפול בזקנים ייעשה בדרך כלל על ידי בניהם ובנותיהן (יקוביץ, 2003). ההומוסקסואלים ולסביות זקנים אינם יכולים ליהנות מטיפול וסיוע כאלה משום שלא יכלו להינשא לבני זוגם, ללדת או לאמץ ילדים ולכן אינם בעלי משפחה. דוגמה נוספת לאפליית ההומוסקסואלים והלסביות היא הזכות ליהנות מקצבת שאירים, המסתמכת אף היא על כך שהאלמן או האלמנה באו בברית הנישואין עם הנפטרת/ת, או היו "ידועים בציבור" שלו/ה, בתנאי שהם בני מין שונה. היועץ המשפטי לשעבר, לממשלה בישראל, מני מזוז, נתן חוות דעת שקבעה כי המדינה תכיר בזכויות של זוגות חד-מיניים בכל הקשור לרכוש ולממון. עם זאת, יש להדגיש כי מזוז קבע שזוגות חד-מיניים יוכרו רק בכל הקשור לרכוש ולממון, אך לא בסוגיות של מעמד אישי.

בשל האמור לעיל, עלולה להתגלות בעייתיות הן במהות הקשר של ההומוסקסואלים והלסביות עם השירותים הסוציאליים הפועלים לפי אותה תפיסה והן ביכולת של שירותים

אלה לספק להם עזרה. נותני השירותים הסוציאליים הם בדרך כלל הטרוסקסואלים המכוונים לתת שירותים לאוכלוסייה הטרוסקסואלית (Langley, 2001). חוסר מודעות ורגישות של נותני השירותים כלפי ההומוסקסואלים והלסביות תגרום להם להסתיר את נטיותיהם המיניות, או כלל לא לפנות אליהם. בעיה נוספת מציבים הטפסים ההטרוסקסיסטיים לקבלה למוסדות ולבקשת עזרה וטיפול. טפסים אלה מכילים שאלות על "מצב משפחתי" או "קרובי משפחה". כשמדובר בלסבית או בהומוסקסואל, ה"מעמד ההטרוסקסואלי" שלהם יכול היה להיות "אלמן" או "גרוש", אם איבדו את בן-זוגם או נפרדו ממנו. אולם בשני המקרים הם יצטרכו להצהיר על עצמם כרווקים, אלא אם יסכימו "לצאת מהארון". כמו כן, קשה לצפות שנותני השירותים במוסדות השונים, כמו מרכזי יום ובתי אבות, שהם עצמם בדרך כלל הטרוסקסואלים ושהמוסדות שבהם הם עובדים נתפסים כמיועדים להטרוסקסואלים, יענו על הצרכים והציפיות של האוכלוסייה ההומו־לסבית. כפי שעולה ממחקרם של הובארד ורוסינגטון (Hubbard & Rossington, 1995), מצב זה מקשה על האוכלוסייה ההומו־לסבית להיעזר בשירותי המוסדות השונים. כיצד יוכלו ההומוסקסואל או לסבית זקנים להתגבר על הבדידות בעקבות ההליכה למרכז יום למשל, אם לא יוכלו לדבר על חייהם בגלל הפחד מאפליה או מהומופוביה? המרוויינים במחקר אכן הביעו את רצונם ללכת למועדון או למרכז יום שבהם יימצאו אנשים הדומים להם.

יש לשער שיחסם של נותני שירותי הבריאות ההומוסקסואלים ולסביות אינו שונה מיחסם של נותני השירותים הסוציאליים. דיבי (Deevey, 1990) טוענת שגישות לסביות למשל הן "מיעוט בלתי נראה" בשירותי הבריאות ומזהירה מפני אחוז גבוה של אחיות שגישתן כלפי זקנות לסביות שלילית וסטריאוטיפית. מחסום נוסף העומד בפני ההומוסקסואלים ולסביות בקבלת שירותי בריאות בארצות שבהן לא קיים ביטוח בריאות ממלכתי, קשור לעובדה שלסבית או הומוסקסואל אינם יכולים להכניס את בני-זוגם לתוכנית בריאות משפחתית, או לכלול את ילדי בן הזוג בביטוח הבריאות שלהם, מכיוון שהאחרונים אינם נחשבים לילדים משותפים. בעיה נוספת עולה כאשר ההומוסקסואל או לסבית עלולים למצוא את עצמם מנועים מלבקר את בן זוגם במחלקת טיפול נמרץ והם משוללי הזכות לקחת חלק בהחלטות הנוגעות לבריאותו, מכיוון שאינם נחשבים לבני משפחה מדרגה ראשונה (Thomas, 1996).

הקשיים של ההומוסקסואלים ולסביות ניכרים גם בהיבט הכלכלי. סטנפורד ויוסיטה (Stanford & Usita, 2002) טוענים כי קבוצות מסוימות באוכלוסייה, שלא ניהנות מזכויות ופריווילגיות מיוחדות, יימצאו בסיכון בזיקנתם. לטענתם בעיות אלו חלות באופן לא פרופורציונלי על קבוצות כמו זקנים לא לבנים, נשים, מהגרים, ההומוסקסואלים ולסביות. ההומוסקסואלים ולסביות עלולים לסבול מהיעדר תמיכה מצד המשפחה הקרובה, במידה שלא הקימו משפחה או התרחקו מבני משפחתם. בנוסף לכך, מקורות פיננסיים רבים שיכלו להבטיח את רווחתם הכלכלית בעת זיקנה חסומים עבורם. עם אלה נמנים לדוגמה קצבת שאירים, זכויות פנסיה של בן הזוג או הזכות לרשת את רכושו. בישראל יש אומנם תקדים בנושא זה, אולם כדי לממש את זכויותיהם על בני הזוג להגיע לערכאות משפטיות ולהיאבק על מה שמגיע לבני זוג הטרוסקסואלים בצורה טבעית וללא פרסום. רק לאחרונה נתן היועץ

המשפטי לממשלה חוות דעת הקובעת כי יש ליישם את עיקרון השוויון בין זוגות חד-מיניים לבין זוגות הטרוסקסואלים נשואים וידועים בציבור.

לצד הבעיות שתוארו לעיל, מהמחקר עולה כי הסטריאוטיפ של הומוסקסואל כזקן ממורמר, עריירי וגלמוד הוא חסר בסיס. נהפוך הוא, ממצאי המחקר הצביעו על כך שבפועל יש למרואיינים רשת חברתית פעילה וחזקה, המהווה תחליף משמעותי לא פחות מהמשפחה הביולוגית. הם מתארים מערכות יחסים אמיצות וחזקות עם חברים הומוסקסואלים, כפי שעולה גם במחקרים נוספים (Cahill et al., 2000; Woolf, 1998b; Dorfman et al., 1995; Quam & Whitford, 1992). הם מתראים, מבליים יחד ודואגים להתקשר ולעזור האחד לשני בעת צרה. המרואיינים ברובם לא הקימו משפחה נורמטיבית, כך שחבריהם הם המשפחה שאותה בחרו, לעומת המשפחה הביולוגית שאותה לא בחרים, לטוב ולרע (Grossman et al., 2000). המרואיינות שבחרו להקים משפחה, תיארו מערכת יחסים טובה עם בניהן ובנותיהן ועם הנכדים והנכדות.

ממצאי המחקר מלמדים אם כך שדווקא בגלל ניסיון החיים ההומוסקסואלי או הלסבי של המרואיינים, במובנים מסוימים הם הגיעו לזיקנה "מוכנים" טוב יותר. ממצאים אלה משתלבים גם עם מחקרים אחרים המעידים שהומוסקסואלים ולסביות, בגלל אורח חייהם החריג, דאגו מראש לתכנן ולהכין את עצמם כלכלית לתקופת הזיקנה (McFarland & Sanders, 2003). לרוב המרואיינים במחקר זה הייתה דירה משלהם ואפשרות קיום סבירה. חלקם דאג לעצמו רוב חייו, ביודעו שאין לו על מי לסמוך חוץ מאשר על עצמו. הסברה שהומוסקסואלים ולסביות שסבלו מהומופוביה והצליחו להתמודד איתה, יתמודדו בזיקנתם ביתר קלות גם עם הדיכוי והאפליה עקב גילם (Cahill & South, 2002; Adelman, 1991; Woolf, 1998a), מתגלה כנכונה לפי ממצאי מחקר זה.

הדיכוי הגילני הפנימי בתוך הקהילה ההומו-לסבית והיעדר המקבילה המשחררת – תופעת הגילנות הפנים קבוצתית

הקו המרכזי האחרון שחוצה את תמות היסוד חושף דיכוי ייחודי נוסף שממנו סובלים המרואיינים כזקנים בתוך הקהילה ההומו-לסבית. הם מתארים תחושות דחייה וניכור במפגשים הבין-דוריים בעיקר, בסצנה המתרחשת במועדונים המיועדים לקהילה. מדובר על דיכוי הכולל לא רק הומופוביה וגילנות מחוץ לקהילה ההומו-לסבית, אלא דיכוי וגילנות מתוך ובקרב קבוצת התייחסות הפנימית שאליה שייכים ההומוסקסואלים והלסביות. לרוב הגברים במחקר היו חברים ותיקים מהקהילה שאותם הכירו כבר בגילאים צעירים יותר. אולם אדם שמעוניין לצאת מהארון לראשונה, או לחקור את נטייתו המינית לבן אותו המין, תופעה חדשה יחסית הנקראת בקהילה ההומו-לסבית "Late Bloomers" (Woolf, 1998b), יתקשה בגיל זיקנה לפגוש אנשים או להתאים את עצמו לנטייתיהם. לנשים שהיו נשואות בעבר, קשה הרבה יותר למצוא בנות זוג או חברות בקהילה הלסבית. הן מתארות את הניכור והדחייה מצד הצעירות ואת פער הדורות, המתבטא בסגנון לבוש ובילוי. לרובן יש חברות ילדות ותיקות, לאו דווקא מהקהילה. דיכוי זה מוזכר במסמכים ובספרות חיצונית המצביעים על כך שהקהילה ההומו-

לסבית נוטה לביטויי גילנות (אפליה עקב גיל) יותר מאשר הקהילה ההטרוסקסואלית (Cook-Daniels, 2004). בעוד שבחברה ההטרוסקסואלית ניתן למצוא מנהיגים ודוברים מבוגרים כסופי שיער העשויים להיחשב כ"מציאה", בחברה ההומוסקסואלית גברים מזדקנים עלולים להרגיש מושפלים ולהיקרא בכינויי גנאי כמו "פדופיל" ו"אוהב תינוקות מהלול". נער שהוריו סילקו אותו מביתם בגלל נטייתו המינית, עלול להימנע מלקבל את עזרתו של הומוסקסואל מבוגר, בשל החשש (הסטריאוטיפי) שמא המבוגר ינצל את מצבו (לחמן, 2001). צעירים מצהירים בפורומים באינטרנט שהם לא יעברו את גיל 30 מפני שהם מעדיפים להתאבד קודם לכן. זאת כנראה כתוצאה מתפיסה חברתית הרווחת בחברה, תפיסה המאדירה את המראה החיצוני וגורמת לפרט להאמין שירצו בו רק כל עוד הוא צעיר (לחמן, 2004).

המרואיניים ברובם הצהירו שהקהילה ההומו־לסבית הכוללת ארגונים משלה ודגל ייחודי (בצבעי הקשת) מהווה עבורם את מה שמהווה מדינת ישראל עבור היהודים בישראל ובתפוצות. היא נותנת מקום לצמיחה, מהווה מקור לגאווה, מעניקה כוח להיאבק על השגת זכויות ומספקת תמיכה וניחומים. לכן חוויית הגילנות והאפליה הפנים־קהילתית היא חוויה מפתיעה וקשה מאוד לאנשים התופסים את הקהילה ההומו־לסבית כבית. חוויית הדחייה והניכור כלפיהם מצד חברי הקהילה הצעירים, הנחשבים בעיניהם כבני משפחה, חזקה הרבה יותר מחוויית האפליה כלפיהם כזקנים בחברה הכללית. הגילנות בהקשר זה מקבלת פנים ייחודיים וקשים אף יותר. מעניין לציין כי גם מחקרם המאוחר יותר של ולדמן, באום וסוסקולני (2011) מצא ביטויים דומים של חוויה קשה ומשפילה של גילנות שחוו הומוסקסואלים זקנים בישראל.

מגבלות המחקר, המלצות למחקרים עתידיים וכיווני פעולה

מחקר זה הוא מחקר ראשוני בישראל המתייחס למשמעות ולחוויית הזיקנה של הומוסקסואלים ולסביות. בשל היקף המדגם ואופיו וההתייחסות המשותפת להומוסקסואלים וללסביות גם יחד, נושאים חשובים כגון השפעת הבדלי המגדר על ההזדקנות של הומוסקסואלים ולסביות, חוויית ההזדקנות של קבוצות נוספות בקהילה (כגון ביי־סקסואליים וטרנסג'נדרים), מציאות חייהם של הומוסקסואלים ולסביות במוסדות או יחסם של נותני השירותים השונים לקהילה ההומו־לסבית והשפעתם על מצב בריאותם הנפשית בזקנה – לא זכו להתייחסות מספקת במחקר זה, או לא נחקרו כלל. בנוסף לכך, שיטת הדגימה מסוג "כדור השלג" הגבילה את מידת הייצוגיות ואת מנעד החוויות שיוצג במחקר זה. ראוי כי מחקרים עתידיים יתייחסו באופן ממוקד יותר להיבטים אלה.

יתרה מכך, לנוכח ההזדקנות המהירה יחסית של האוכלוסייה והקבלה האיטית יחסית של נטייה חד־מינית, יידרשו מחקרים רבים נוספים כדי להבין את התהליכים החברתיים המשפיעים על התפתחותם של הומוסקסואלים ולסביות מזדקנים, כמו גם את הצרכים הייחודיים שלהם – לא רק כ"קהילה" אלא גם כתת־קבוצות ייחודיות ושונות. על פי ההתפתחויות הנוכחיות ניתן לשער שלא זו בלבד שהומוסקסואלים ולסביות מזדקנים רבים

יותר יחשפו את נטיתם המינית בפני אחרים, הם גם לעיתים קרובות ישתלבו במשפחות, בשכונות ובקהילות יותר מאשר בעבר, דבר שאף יגביר את הצורך במחקר אמפירי עדכני להבנת משמעות התופעה, השלכותיה ודרכי ההתמודדות הראויות עימה. יש לזכור כי לפי שעה, מעבר לשתי קבוצות תמיכה שהתקיימו בארגונים של הקהילה בתל אביב ובירושלים, אין בישראל מספיק מסגרות מתאימות ושירותים ייחודיים ואין מענה מספק לצורכיהם של הומוסקסואלים ולסביות זקנים, לא בתוך הקהילה ולא מחוצה לה. כדי לקדם הן את איכות חייהם של הלסביות וההומוסקסואלים הזקנים והן את איכות השירותים הניתנים לקהילה זו, יש צורך במגוון פעולות. על אלו נמנות פעולות להעלאת המודעות ולהגברת ההעצמה והתמיכה בתוך הקהילה ההומו-לסבית עצמה ובכללן קיום קבוצות תמיכה וקבוצות חברתיות וארגון מפגשים מעורבים בין צעירים לזקנים בקהילה. יש לבחון אפשרות של הקמת דוור מוגן, או מוסדות אחרים, ייחודיים ו/או מותאמים לצרכים של הומוסקסואלים ולסביות מזדקנים. לבסוף, יש לזכור כי בורות, דעות קדומות והומופוביה עדיין מאפיינות אנשי מקצוע רבים בתחומים הטיפוליים. על כן, ישנה חשיבות רבה להעלאת המודעות והידע בקרב נותני השירותים ובחברה כולה ביחס להיבטים הייחודיים של ההזדקנות בקהילת ההומוסקסואלים, הלסביות והטרנסג'נדרים.

סיכום

להזדקן כהומוסקסואל או לסבית משמעו לחיות תחת מעטפת של ניגודים. מחד גיסא, ממצאי המחקר מראים שהומוסקסואל או לסבית זקן/ה בישראל עלולים לסבול מסטיגמה ומדיכוי כפול של הומופוביה וגילנות. הממצא המעניין של מחקר זה היה כי ההומוסקסואלים והלסביות הזקנים סובלים לא רק מדיכוי כפול, אלא גם מדיכוי פנים-קבוצתי הנובע מתופעת הגילנות בתוך הקהילה ההומו-לסבית עצמה. מאידך גיסא, ממצאי המחקר מצביעים על כך שהתדמית הנפוצה שלפיה הומוסקסואלים או לסביות מזדקנים נמצאים בדיכאון, מבודדים, נואשים וחסרי חיי מין, מתגלה כחסרת בסיס מבחינה אמפירית. הזיקנה, כך מסתבר, מאפשרת שחרור: שחרור במימד המיני ושחרור במימד האישי והחברתי. מהמחקר עולה אם כך תמונת הזדקנות מורכבת ומרובת גוונים. זוהי תקופת חיים מוצלחת ומשחררת, שיש בה מנוחה ממאבקים וקבלה עצמית, לצד קשיים ובראשם החוויה של הדיכוי והניכור בתוך הקהילה עצמה.

לממצאים שתוארו לעיל יש גם השלכות הנוגעות למדיניות. בתופעת ההומופוביה והגילנות ניתן להיאבק במסגרות חברתיות רחבות, שעליהן כבר הורחב הדיבור בעבר. עם זאת, אתגר ההתמודדות עם הדיכוי הפנימי בתוך הקהילה מוטל בעיקר על כתפי הקהילה ההומו-לסבית עצמה. עליה לנקוט פעולה פרו-אקטיבית אשר תחשוף, תציף ותעורר את המודעות בדיכוי ה"שלישוני" הייחודי, הפנים-קבוצתי, שממנו סובלים חבריה המזדקנים, ולגרום ליזמות חברתית שתתמודד עם התופעה בכלים יצירתיים, פנים-קהילתיים.

מקורות

- אמיר, א. (2002). תל אביב העליזה של פעם. נדלה מתוך: <http://www.pridezine.com/content/ArticlePrint.asp?id=873>.
- בג"ץ 721/94 אל על נתיבי אוויר לישראל בע"מ נ' יונתן דנילוביץ', דינים עליון, ל"ז, 747.
- בג"ץ ע"א 10280/01 ד"ר טל ירוס-חקק וד"ר אביטל ירוס-חקק נ' היועץ המשפטי לממשלה. (טרם פורסם).
- נדלה מתוך: http://www.psakdin.co.il/search/result.asp?Catalog=psakdin_mishpaha&Topic=%E0%E9%EE%E5%F5+%E9%EC%E3%E9%ED.
- גרוס, א., וזיו, ע. (2003). בין תיאוריה לפוליטיקה: לימודים הומו-לסביים ותיאוריה קווירית. בתוך י. קדר, ע. זיו, וא. קנר (עורכים), מעבר למיניות (עמ' 9-44). ישראל: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- ולדמן, ע., באום, ג., וסוסקולני, ו. (2011). "לא הכול ורוד": קשרים בין-אישיים ומשמעותם בקרב קשישים הומוסקסואלים. גרונטולוגיה, ל"ח(1), 53-69.
- יקוביץ, א. (2003). מדיניות הטיפול הממושך בזקנים בישראל. בתוך א. רוזין (עורך), הזדקנות וזקנה בישראל (עמ' 669-684). ירושלים: אשל.
- לחמן, ד. (2001). מלחמת צעירים-זקנים. נדלה מתוך: <http://www.gogay.co.il>.
- לחמן, ד. (2004). המסע אל העשור השלישי. נדלה מתוך: <http://www.gogay.co.il>.
- צבר בן-יהושע, ג. (1995). המחקר האיכותי בהוראה ובלמידה. תל אביב: מודן.
- רובינשטיין, ד. (1999). המסע לעבר הזקנה. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, דיונון.
- שגיא, ע. (2010). הזדקנות מוצלחת בקרב הומוסקסואלים ולסביות בחברה הישראלית. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת חיפה.
- Adelman, M. (1991). Stigma, gay lifestyles, and adjustment to aging: A study of later-life gay men and lesbians. *Journal of Homosexuality*, 2, 7-32.
- Atchley, R. C. (2000). *Social forces and ageing: An Introduction to social gerontology*. Belmont, California: Wadsworth Publishing.
- Ben-Ari, A. (2001). Homosexuality and heterosexism: Views from academics in the helping professions. *British Journal of Social Work*, 31, 119-131.
- Berger, R. M. (1982). The unseen minority: Older gays and lesbians. *Social Work*, 27, 236-242.
- Berger, R. M. (1996). *Gay and gray: The older homosexual man*. Binghamton, New York: The Haworth Press.
- Blando, A. J. (2001). Twice hidden: Older gay and lesbian couples, friends, and intimacy. *Generation*, 25(2), 87-89.
- Bytheway, B. (1995). *Ageism*. Buckingham: Open University Press.
- Cahill, S., & South, K. (2002). Policy issues affecting gay, lesbian, bisexual and transgender people in retirement. *Generation*, 26(2), 49-54.
- Cahill, S., South, K., & Spade, J. (2000). *Outing age: Public policy issues affecting gay, lesbian, bisexual and transgender elders' policy institute*. Washington, D.C: National Gay and Lesbian Task Force.
- Cook-Daniels, L. (2004). *Agism*. Retrieved from World Wide Web: <http://www.forge-forward.org/hanouts/agism-cg.htm>.
- Cruz, J. M. (2003). *Sociological analysis of aging: The gay male perspective*. New York: Haworth Press.

- Davis, D., & Neal, C. (1996). A historical overview of homosexuality and therapy. In: Langly, J. (2001). Developing anti-oppressive empowering social work practice with older lesbian women and gay men. *British Journal of Social Work, 31*, 917–932
- Deevy, S. (1990). Older lesbian women: An invisible minority. *Journal of Gerontological Nursing, 16*, 35–39.
- Dorfman, R., Walters, K., Burke, P., Hardin, L., Karanik, T., Raphael, J., & Silverstein, E. (1995). Old, sad and alone: The myth of aging homosexual. *Journal of Gerontological Social Work, 24*, 29–43.
- Edwards, J. D. (2001). Outing the issue. *Nursing Homes, 50(8)*, 40–45.
- Friend, R. (1990). Older lesbian and gay people: A theory of successful aging. *Journal of Homosexuality, 20*, 99–118.
- Gal, R. (1994). Gays in the military: Policy and practice in the Israeli defense forces. In: Ben-Ari, A. (2001). Homosexuality and heterosexism: Views from academics in the helping professions. *British Journal of Social Work, 31*, 119–131.
- Grossman, H. A., DAugelli, R. A., & Hershberger, L. S. (2000). Social support networks of lesbian, gay, and bisexual adults 60 years of age and older. *Journal of Gerontology, 55B(3)*, 171–179.
- Hammersmith, S. K. (1987). A sociological approach to counseling homosexual clients and their families. *Journal of Homosexuality, 14(1/2)*, 173–190.
- Hillier, S. (1999). Theories in social gerontology. *Aging, the individual, and society, 4*, 67–88.
- Holstein, J. A., & Gubrium, J. F. (1995). The active interview. In: Hillier, S. (1999). Theories in social gerontology. *Aging, the individual, and society, 4*, offprint, 67–88.
- Hubbard, R., & Rossington, J. (1995). *As we grow older: A study of the housing and support needs of older lesbians and gay men*. London: Polari Housing Association.
- Hughes, M. (2003). Talking about sexual identity with older men. *Australian Social Work, 56(3)*, 258–266.
- Kimmel, D. C. (1978). Adult development and aging: A gay perspective. *Journal of Social Issues, 34*, 113–130.
- Kinsey, A., Pomeroy, W., & Martin, C. (1948). *Sexual behavior in the human male*. Philadelphia: Saunders.
- Kinsey, A., Pomeroy, W., & Martin, C. (1953). *Sexual behavior in the human female*. Philadelphia: Saunders.
- Langley, J. (1997). *Meeting the needs of older lesbian and gay men*. Brighton: Health and Social Policy Research Center, University of Brighton.
- Langly, J. (2001). Developing anti-oppressive empowering social work practice with older lesbian women and gay men. *British Journal of Social Work, 31*, 917–932.
- McDougal, G. J. (1993). Therapeutic issues with gay and lesbian elders. *Clinical Gerontologist, 14*, 45–57.
- McFarland, P., & Sanders, S. (2003). A pilot study about the needs of older gays and lesbians: What social workers need to know. *Journal of Gerontological Social Work, 40(3)*, 67–80.
- Page, S. (1998). Accepting the gay person: rental accommodation in the community. *Journal of Homosexuality, 36*, 31–91.

- Papalia, D. E., Sterns, H., Feldman, R. D., & Camp, C. (2006). *Adult development and aging* (3rd ed.). Belmont, CA: Cengage Learning
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. Newbury Park, California: Sage.
- Quam, J. K., & Whitford, G. S. (1992). Adaptation and age - related expectations of older gay and lesbian adults. *The Gerontologist*, 32(1), 367-373.
- Rosenfeld, D. (1999). Identity work among gay and lesbian elders. *Journal of Aging Studies*, 13(2), 121-144.
- Smith, T. M. (1982). Specific approaches and techniques in the treatment of gay male alcohol abusers. *Journal of Homosexuality*, 4(7), 53-69.
- Stanford, E. P., & Usita, M. P. (2002). Retirement: Who is at risk? *Generation*, 26(2), 45-48.
- Thomas, J. L. (1996). Expanding knowledge of older gay men and lesbian. In L. Sperry & H. Prosen (Eds), *Aging in the twenty-first century: A developmental perspective* (pp. 141-152). New York: Garland Publishing .
- Wolf, M. L. (1998a). Gay and lesbian aging. Retrieved from World Wide Web: <http://www.webster.edu/~woolflm/oldergay.html>.
- Wolf, M. L. (1998b). *Agism*. Retrieved from World Wide Web: <http://www.webster.edu/~woolflm/ageism.html>.

החלה ההרשמה למגוון התכניות לשנת הלימודים תשע"ב (2011-2012)

הכשרת מנהלים למוסדות לגיל השלישי תכנית דו שנתי (מחזור 23)

התכנית כוללת נושאים מתחומי הניהול, הזיקנה, הכלכלה והמשפט. יתקיימו סיורים לימודיים במסגרות מגוונות לטיפול בזקנים ופרקטיקום שמטרתו אינטגרציה של החומר הלימודי והשלכותיו בפרקטיקה.

הלימודים מתקיימים בימי שלישי, בין השעות 09:00-15:00, החל מתאריך 8.11.2011

מועד אחרון לרישום: 4.9.2011

מיועד לבעלי תואר אקדמי ו/או מנהלים במוסדות לגיל השלישי.

תכנית הלימודים מוכרת על ידי משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

טיפול זוגי, משפחתי ובין-דורי תכנית תלת שנתי (מחזור 11)

התכנית מכשירה אנשי מקצוע להתערבות מערכתית משפחתית בין דורית וזוגית תוך הבחנה דיפרנציאלית ובהתייחס לתחומי בעיה שונים של המערכת המשפחתית הרב דורית. הלומדים ירכשו ידע תיאורטי נרחב, הרחבה של העצמי כמטפל, ויתנסו בעבודה עם משפחות וזוגות בקליניקה של האוניברסיטה.

הלימודים מתקיימים בימי שלישי, בין השעות 14:00-20:00, החל מתאריך 15.11.2011

מועד אחרון לרישום: 15.9.2011

מיועד לבעלי תואר שני במקצוע טיפולי.

תכנית הלימודים עונה לדרישות האגודה הישראלית לטיפול במשפחה.

השתלמויות נוספות:

- ניהול מחלקות רווחה וארגוני שירות
- הנחיית קבוצות
- אימון אישי COACHING
- פוטותרפיה - צילום ככלי טיפולי
- טיפול זוגי, משפחתי ובין-דורי
- תכניות בתחום הגשטלט
- טבע-תרפיה
- הנחיית קבוצות לעוסקים בתחום התזונה ואורח חיים בריא
- אבחון וטיפול בהפרעות פוסט טראומה

הירשמו לימים הפתוחים:

- ניהול מחלקות רווחה 21.8.2011 • לימודי הגשטלט 11.9.2011
- משחק ויצירה: התערבויות טיפוליות בילדים 15.9.2011
- תיאטרון פלייבק 7.9.2011

לפרטים נוספים נא לפנות אל מזכירות היחידה ללימודי המשך והשתלמויות טל': 03-6409559,
 פקס: 03-6406902 ובאתר www.socialwork.tau.ac.il/swce

תכניות לימוד